

Türkmen halky sany boýunça kiçimişmi?

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Türkmen halky sany boýunça kiçimişmi? TÜRKMEN HALKY SANY
BOÝUNÇA KIÇIMIŞMI?

Türkmeni öwreniş problemasy, bu halkyň ykbalyna ýazylyan bir aýratynlyk bilen ýüze çykýar. Türkmen halky, tas ähli halklara mahsus bolan – kiçilikden ulalmak ýoly bilen däl-de, ululykdan kiçelmek ýoly bilen ösdi. Şeýlelikde, şu gün bu halk öz sany boýunça dünýäniň uly halklary-ha beýleki dursun, iň kiçi

halklarynyň arasynda orun alýar. Elbetde, bu tebigy ewolýusiýa laýyk hadysa däl. Paradoks. Ine, biz hem şu meselä ylmy jemgyýetçiligiň, bu ýagdaý bilen gyzyklanýan giň köpçüligiň ünsüni çekmek isleýäris.

Eger-de çuňňur taryha ser salsaň, onda tas ähli Ýewraziýa möçberinde baş-on sany saýyrdyň halkyň ady tutulýar. Munuň logikasy düşnükli. Bar bolan halkyň ady tutular-da. Şolaryň biri hem biziň halkymyz. Ata-babalarymyz bolan türkleriň äpet uly taýpa, şolaryň içinde oguzlaryň «Ilagasy», ýagny has irisi bolandygyny döwrüň awtorlarynyň eserlerinden, öz taryhymyzyň çeper beýany oguznamalardan görýäris.

Ikinji bir ýagdaý. Türk Kaganlyklarynyň, başga uly halkyň döwleti bolan Çin tarapyndan dargadylmagy netijesinde, oguzlaryň Orta Aziýa dolmagy hem bu abadan ölkäniň köp sanly ilaty bilen gatyşmaga başlamagy. Şu iki halkyň birleşmehi netijesinde emele gelen türkmeniň onsoň has ulalandygy tebigydyr. Şol döwürleriň awtorlarynyň ýazgylarynda şu etraplarda esasan çin, oguz-türkmen, uýgur, fars-täjik, ors, arap, hindi, ýunan halklarynyň adyny okamak bolýar.

Ýene-de bir ýagdaý. Ägirt uly ýeňişleri gazanan seljuklaryň-tüekmenleriň san babatdan örän uly bolandygy şübhesizdir. Häzir onlarça döwlet ýerleşýän şol uly territoriýany (arazyýeti) häkimligi astynda saklamakdan ötri, seljuk soltanlaryna örän uly milli daýanç gerek bolandyr. Şol daýanç bolsa türkmenlerdi. Asla türkmenleriň Orta Aziýadan Ýakyn Gündogara süýşmeginiň baş sebäbi hem şol san, ýagny köpelmek bilen baglanyşykly dälmikä? Ýene-de şol döwrüň awtorlaryna ýüzlenseň, oguzlaryň (türkmenleriň) mallarynyň bu ölkä sygmaýandygy, şeýle-de, özleriniň hem köpdügi ýañzydylýar. Hakykatdan hem, şu abadan ölkede, ýa-ha kethudalyk ýa-da erkinlik ýagdaýynda ýaşan bu durmuşa aktiw halk VI asyrdan XI asyra çenli ösüp-örňemän, haçan örňesin? Ol köpelmän, kim köpelsin! Şol bir wagtyň özünde, seljuklar-türkmenler barmazyndan öň Kiçi Aziýada ilatyň seýrek bolandygyny hem kitaplardan görmek bolýar. Diýmek, Orta Aziýanyň biçak galňan ilaty, ilatyň ýuka ýerine tarap sil bolup akypdyr. Bu tebigy hadysa.

Iň bolmanda, şu agzalan, hemmelere mälum faktorlar hem orta asyrlarda türkmen halkynyň şu ägirt uly giňişlikde, megerem, iň uly halk bolandygyny görkezýär. Eger-de şeýle bolsa, onda bu dünýä boýunça hem iň uly üç-dört halkyň biri bolandyr

diýmäge esas ýokmy? Beýik Seljuklar adyny almaklygy hem şol ululyk bilen baglanyşykly bolaymaýyn? Şeýle ady galan halk dünýäde örän az.

Ynha, şu gün bolsa bu, bir wagtlar özi bilen deňdeş halklar ýaly ýüzlerçe, iň bolmabda, onlarça millionly millet-de däl, töweregindäki, ýaňky gürrüňini edýän döwürlerimizde ady-da eşidilmedik, häzir-de uly bolmadyk halklardan hem kiçi. Hany, ol uly türkmen niredede?

Ol bar. Ony ýüze çykarmaly. Bu bolsa hem aňsat, hem çetin. Aňsatlygy, bu gözlegi türkmeniň irki orta asyrlardan tä XVI asyra çenli dowam eden Günbatara yzygiderli süýşmeginden başlamaly.

Şu on iki asyrlyk ulu zamanada oguz-türkmeniň, Ýakyn Gündogar patyşalarynyň goşunynda gulluk etmek, Beýik seljuk hereketi, mongol hem Temir basybalyslary netijesinde ýa-da ýöne eklenç üçin köpçülikleýin hem dowamly migrasiýa edendigini bilýäris. Olaryň şol ülkelerde ýerleşip, döwlet gurap, şol ýurtlary ilatlaşdyrandygy hem şübhesiz. Muny subut etjek kitaplardan birnäçesiniň adyny agzalyň: Türkmen alymy S.Agajanowyň oguzlaryň hem seljuklaryň taryhyna degişli kitaplary, türk alymlary F.Sümeriň «Oguzlar (türkmenler)» diýen meşhur kitaby, I.Kafesoglynyň, A.Sewmi bilen Ýa.Ýüjeliň Beýik Seljuklylar döwrüne degişli kitaplary, I.Uzynçarşylynyň Osmanly döwrüne degişli kitaplary, M.Sepetçioglynyň 12 kitapdan ybarat roman-serialy, K.Tahyryň «Ene ýurt» romany we beýleki kitaplary, italýan syýahatçysy M.Polonyň keşتمانlyk ýazgylary we çyzgylary. Şu ýerde ýekeje bir zady bellemek ýeterlikmikä diýýäris: olaryň hemmesinde şol ölkäniň halkynyň türkmenligi aýdylýar, çyzylan kartada ölkäni (häzirki Türkiýäni) «Türkmeniýe» diýip belläpdir. Rus hem şura döwrüniň alymlary A.A.Gordlewskiý, A.F.Miller, A.D.Nowiçew hem başgalar şu pikirleri adalatlylyk we mertlik bilen tassyklaýarlar.

Osman(ly) imperiýasynyň Ýewropanyň uly bir bölegini elde saklandygy köp asyrlyk döwürde, şol Günbatarda oňa Tokoman (ol tarapda türkmen ady şeýle tutulýar) döwleti diýlendigini rumyn, Balkan ýurtlarynyň kitaplaryny okan adamlar aýdýarlar. Ýöne milletiň şöhratyndan hususy şöhratlaryny öňde tutan soltanlar özleriniň hanedanbaşlary bolan Osmanyň adyny ornaşdyrmak bilen meşguldylar. (Asla türki halklarynda şu eponim (dessur) ýörgünli bolan: oguzlar, seljuklar, osmanlylar, özbekler...) Onsoň, hem «Tokoman», hem «Osman» –

ikisi bile ýöräp ugraýar. Ahyrynda ol ikisi fonetik aýratynlyklar esasynda bileleşip «Ottoman» bolýar. Bu sözden bolsa kitaplaryň, kartalaryň üsti bilen biziň hem gözümiz-gulagymyz ganandyr.

Birinji jahan urşundan soň osman(ly) hanedanlaryny tagtdan düşüren M.Atatürk milletiň aňyndan «osman» adyny köwläp aýyrmak isleýär. Indi millet özüne nähili at almaly? Şonda köne **türkmen** ady hem agzalan. Emma, käbir sebäplere görä, ol alynmandyr.

Ýene-de bir zat. Türkiýede haýsy bir adam bilen gepleşseň, **«men türkmen»** diýýär. Onsoň nähili ylmy subutnamalar gözlemek gerekmiş asla!

Bu ýerden nähilidir bir syýasy many gözlemek bolsa ýerliksiz zatdyr. Her kimiň öz döwleti bar, şeýle hem dowam eder. Uly halklaryň döwleti köp ahyry: araplaryň, iňlisleriň, gör, näçe döwletleri bar.

Şeýlelikde, häzirki Türkiýede elli milliondan agdyk türkmen bar diýip düşünmek bolar.

Eger-de şu problema goşulmaly ýene-de bir halky – azerbaýjanlylary käbir sebäpler bilen häzirlilikçe beýle-de goýanlygymyzda hem, Orta hem Ýakyn Gündogardaky türkmenleriň sany altmyş milliondan pes däl. Ana, şeýle bolanda gadymky uly türkmen, hiç ýere ýitmän, şu güne çenli bolsa ösüş mynasybeti bilen ýüze çykýar.

Ýazmyrat MÄMMEDIÝEW.

«Türkmen halkynyň gelip çykyşynyň, dünýä ýaýraýşynyň we onuň döwletiniň taryhynyň problemalary», (Halkara ylmy konferensiýanyň dokladlarynyň we habarlarynyň tezisleri), Aşgabat, 1993 ý, 25-26 oktýabr. Taryhy makalalar